

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
«__» _____ 2019 р.

Дипломна робота

магістра

з теми: **«РЕСТАВРАЦІЯ САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ НА
ПОЛОТНІ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ СВЯТИХ: ІКОНОГРАФІЯ ТА
СПЕЦИФІКА ВІДНОВЛЕННЯ»**

Виконала:
студентка II курсу, РТМ1-М18 групи
Спеціальності: 023 «Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація»

Гордієць Марія Анатоліївна

Керівник: **Віштаченко В.А.**,
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри
образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Рецензент: **Підгурний І.С.**,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого і
декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Сакральний живопис в українському образотворчому мистецтві...7	
1.2. Народна ікона в контексті розвитку українського іконопису.....18	
1.3. Іконографія досліджуваних образів.....30	
РОЗДІЛ 2. РЕСТАВРАЦІЯ ОЛІЙНОГО ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНІ.....	41
2.1. Технологічні особливості олійного живопису 41	
2.2. Олійний живопис на полотні: види пошкоджень та реставраційні процеси.....47	
2.3. Відновлення потертостей фарбового шару у сучасній реставраційній практиці.....60	
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕСТАВРАЦІЇ САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНІ НА ПРИКЛАДІ ІКОНИ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА.....	65
3.1 Аналіз стану збереженості твору під час надходження на реставрацію.....65	
3.2. Методика реставрації живопису на полотні на прикладі народної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею- заповідника.....67	
РОЗДІЛ 4. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	72
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	75
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Суспільно-політичні та історико-культурні трансформації, які відбулися в нашій державі після здобуття незалежності, поштовхнули інтерес до тих феноменів та аспектів суспільного побутування, які раніше взагалі вважалися неприпустимими. Підвищений інтерес до такої проблематики, а як результат – попит на відповідні дослідження – спровокували інтенсивне розширення переліку запропонованих тем та відповідного обсягу наукових розвідок, зокрема у різних сферах соціогуманітарного знання.

Не залишилася осторонь і релігійна проблематика, що пов'язано передусім зі зміщенням уваги з прагматичних суспільно-політичних та економічних перетворень у площину, яку традиційно пов'язують з культурою і духовністю. Тому не дивно, що така зміна пріоритетів, зокрема в мистецтвознавстві, зумовила активізацію досліджень у царині сакрального мистецтва живопису. Тому актуальність вивчення сакральних аспектів культури, зокрема їх втілення в мистецтві, за допомогою сучасної методології не викликає заперечень. При цьому першочергове завдання, яке повинен вирішити дослідник, – віднайти існуючі напрацювання за темою дослідження, тобто сформувані його джерельну базу. Останнє дає змогу сформувані найбільш конструктивні дослідницькі завдання і шляхи для їх вирішення у межах авторської позиції, яка неможлива без опрацювання і узагальнення попередніх напрацювань. Такий бібліографічний метод пізнання наукового об'єкта – необхідна складова наукового інструментарію вивчення досліджуваного питання [90].

Сакральне мистецтво – це мистецтво, тісно пов'язане з вірою, релігійним життям і відповідними традиціями та обрядами. Оскільки релігія і церква з перемінним успіхом у різні епохи відігравали вагомий роль у житті людини та суспільства загалом, майже все світове мистецтво (література, живопис,

скульптура, музика тощо) наскрізно просякнуті символічною сакральною тематикою.

Пам'яткам історії та культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу, яка являється потужним чинником встановлення зв'язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження і збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою формування ідентичності нації. Упродовж останніх років значно актуалізувалося вивчення історико-культурної спадщини українського народу в зв'язку з прагненням скласти об'єктивну картину історичного буття народу, подій, що мали місце на українських теренах, бажанням розглядати свою державу і її надбання у контексті європейського виміру [88].

Національний культурно-релігійний спадок надзвичайно колоритний та різноманітний. Він охоплює об'єкти зодчества, живопису, скульптури, церковного і народного промислів. Національна сакральна культура – один із дієвих засобів ідентифікації та самопрезентації України на міжнародній арені [97].

Мета дослідження – дослідити технологічні особливості реставрації сакрального живопису на полотні; визначити специфіку відновлення іконографічних образів.

Об'єкт – процес реставрації сакрального живопису на полотняній основі.

Предмет – особливості відновлення зображень святих у процесі реставрації, зокрема образів Василя Великого, Анни Пророчиці та Св. Миколая.

Завдання дослідження:

- 1) дослідити сакральний живопис в українському образотворчому мистецтві;
- 2) дослідити народну ікону в контексті українського іконопису;
- 3) проаналізувати іконографію образів Василя Великого, Анни Пророчиці та Св. Миколая;

- 4) розглянути технологічні особливості олійного живопису;
- 5) охарактеризувати олійний живопис на полотні, види пошкоджень та реставраційні процеси;
- 6) розглянути стан збереженості твору, послідовність виконання реставраційних робіт.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений виявленням і вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом ікон досліджуваного періоду. До спеціальних методів належать статичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Хронологічні межі дослідження – X – XXI ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють території України.

Наукова новизна дослідження: У роботі узагальнені та проаналізовані матеріали по сакральному живопису в українському образотворчому мистецтві, розвитку народної ікони в українському іконописі та розглянуто технологію реставрації сакрального живопису на полотняній основі на прикладі народної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, що складає наукову цінність даної роботи. Практична цінність полягає у можливості використання висновків у теоретичній та практичній діяльності реставраторів.

Практичне значення роботи.

Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення сакрального живопису, народної ікони на теренах України.
2. Для реставрації робіт сакрального живопису на полотняній основі.
3. Для подальшого дослідження цієї теми та суміжних з нею тем.

4. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного твору мистецтва.

Структура і обсяг роботи. Текстова частина дипломної магістерської роботи складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 85 сторінок, список використаних джерел налічує 107 позицій.

Практична частина представлена реставрацією пам'ятки сакрального мистецтва – православної ікони з зображенням Василя Великого, Святого Миколая та Святої Анни Пророчиці з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та копією ікони Святого Станіслава Краківського.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз засвідчує відсутність спільного для всієї України бачення і розуміння народного іконопису – цьому сприяли історичні обставини (поділ території України між країнами-сусідами) та довготривалий період радянської окупації, під час якого більшість аспектів розвитку українського релігійного мистецтва замовчувалися та ігнорувалися. Опрацьовані джерела ще раз підтверджують необхідність синтетичного комплексного дослідження хатньої ікони українців як визначного, масово поширеного явища, що в ХІХ ст. набуло розквіту, а вже у першій пол. ХХ ст. було знищене й забуте.

Впродовж другої пол. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. були проведені різновекторні студії, спрямовані на виявлення окремих осередків, типів хатньої ікони. Більшість розвідок висвітлює локальні особливості певних регіонів, колекцій, нові поодинокі знахідки. Суто по народній, або хатній іконі присвячено лише де кілька видань, які стосуються Центральної та Західної України. Інша частина літератури спрямована на розгляд іконографії, яка є стержневим фактором досліджень. Невід’ємною джерельною базою є друковані видання ікон поч. ХХ ст., які також часто ставали взірцями для наслідування та впливали на іконографічні пріоритети. Оскільки «хатня ікона» є уточнюючим поняттям від «ікони», то важливими є блок літератури, пов’язаний з богослов’ям сюжетів та трактуванням окремих постатей святих.

Також часто музейні працівники занадто вузько розуміють завдання, пов’язані зі зберіганням: надійний захист експонатів від розкрадань і механічних пошкоджень, необхідне для цього обладнання і пристосування. Однак поняття «музейне зберігання», або «консервація», включає в себе більш широкий зміст. І. Е. Грабар визначав консервацію як сукупність спеціальних заходів, спрямованих до поліпшення умов, в яких знаходяться музейні колекції, як вміння створювати, виходячи з фізико-хімічних і технологічних особливостей кожного матеріалу, такі умови, які забезпечили б довголітню

збереження музейних цінностей [92]. Процес природного старіння експонатів завжди має місце, так як речовини органічного походження, що входять до складу олійного та темперного живопису, схильні до поступової зміни. Зупинити цей процес не можна, але можна його уповільнити, звести до мінімуму, для цього і необхідно створити нормальні умови зберігання.

Отже, однією з актуальних проблем, що стоять перед реставраторами, слід вважати поглиблену розробку принципів реставраційної етики, що включають як наукові, так і поведінкові нормативи. Тим більше що складний динамічний процес розвитку професійно-художньої боку реставрації та природничо-наукових методів вивчення пам'яток повинен органічно поєднуватися з спільністю реалізованих задач. Для цього є всі можливості. У музейних лабораторіях і в реставраційних центрах проводяться роботи по вдосконаленню традиційних та розробки нових методів консервації, розкриття і відтворення живописних творів. Розвивається система вищої та середньої художньо-реставраційної освіти. Вчені продовжують пошук більш точних і принципово нових систем дослідження. Це стосується методів нейтронного опромінення картин і вдосконалення спектрального аналізу матеріалів живопису. Цілком ймовірно, що в XXI столітті людство стане свідком створення таких приладів, які повністю виключать довільне тлумачення стану творів і озброять реставраторів об'єктивною інформацією, що дозволяє ставити безпомилкові діагнози в лікуванні безцінних шедеврів пензля великих майстрів. Стан сучасної вітчизняної реставрації не застиглий процес, а постійна область наукової і художньої творчості, що розвивається. Грунтуючись на досвіді своїх попередників, наші сучасники здійснюють благородну місію, ім'я якої – служіння мистецтву. І якщо шлях цей не завжди гладкий, якщо вантаж невирішених проблем і сумнівів іноді загальмовує поступальний рух вперед, то він окупається висотою мети і важливістю поставленого завдання – зберегти і передати майбутнім поколінням чудові твори великого мистецтва живопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brown R. The Birth of the Messiah. N. Y., 1977 P. 446
2. Fischer H. Maria im Verständnis der Kirchen und die Gottesmutterikone / H. Fischer. – Petersber: Michael Imhof Verlag, 2006. — 128 s.
3. Grabowski J. «Huculske» malarstwo ludowe na szkłe / J. Grabowski // Arkady. – 1938. – № 2. S. 54–63.
4. Grabowski J. Malarstwo ludowe na szkłe w Polsce srodkowej / J. Grabowski // Arkady. – 1938. – № 7. S. 322–329.
5. Jeřabek R. Lidová výtvaná kultura. Dvacet dva příspěvku k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice / R. Jeřabek – Brno: Masarykova universita, 2011. –239 s.
6. Kaindl Raimund F. Die Huzulen / Raimund F. Kaindl.— Wien : Alfred Hölder, 1894. – 130 s. c. 69–70
7. Karpinska I. Huculszczyzna / I. Karpinska // Przemysl isztuka ludowa. – № 24. – 15.12.1936. S. 42–46.
8. Paris. BNF. Gr. 74. Л. 51v
9. Steiner W. ....eine andere Art von Malerey. Hinterglasgemälde und ihre Vorlagen 1550–1850 / W.Steiner. – Augsburg : Deutscher Kunstverlag, 2012. 384 s.
10. Witherington B. Anna // ABD. Vol. 1 P. 140–141
11. Абрамович Д. Киево-Печерский патерик. – К.: Час, 1991. С. 29.
12. Антонов В. В., Кобак А. В. Святыни Санкт-Петербурга. СПб., 1994. Т. 1. С. 223–225. № 95
13. Арх. Леонид. Житие и чуда св. Николая Мирликийского и похвала ему. Исследование двух памятников древнерусской письменности XI века // Памятники Древней Письменности и Искусства. – СПб., 1881. – Вып. 34 с.
14. Басманов В. О. О взаимодействии цветов / В. О. Басманов. – М., 1979.

15. Безансон А. Запретный образ. Интеллектуальная история иконоборчества / А. Безансон. – Москва, 1999. 423 с.
16. Бяляева С. Народныя абразы Пауднева-Усходняй часткы Бедаруси / С. Бяляева // Українська греко-католицька церква і релігійне мистецтво: історичний досвід і проблеми сучасності. Матеріали IV Міжнародної наукової конф., м. Львів, 30–31 травня 2006. – Вид. 4. – Львів, 2006. С. 157–158.
17. Ваганова Е. О. Мурильо и его время / Е. О. Ваганова. – М.: Изобр. искусство, 1988. 224 с.
18. Виннер А. В. Как работают мастера живописи / А. В. Виннер. – М. : Советская Россия, 1965
19. Виннер А. В. Как работают мастера живописи / А. В. Виннер. – М.: Советская Россия, 1965
20. Вистава Галицького примітиву XVII–XIX вв.: каталог виставки / авт. стат. Свенціцький І., Федюк М. – 1070 Оксана ТРИСКА ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (131), 2016 Львів: Наукова фундація Національного музею у Львові, 1939.15 с.
21. Волошин Л. Інтерпретація традицій сакрального мистецтва у творчості Костя Марковича / Любов Волошин // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2012. – Вип. 23. С. 272-279.
22. Герасимчук Л. Народна ікона в українській цивілізації / Л. Герасимчук // Найден О. Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору. – Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2009. С. 510–516.
23. Гренберг Ю.И. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи М, 1976.
24. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. III. С. 420

25. Жолтовський П.М. Український живопис XVII–XVIII ст. / П.М. Жолтовський. – Київ: Наукова думка, 1978. 290 с.
26. Журунова Т. Канон і манера в художній системі народного сакрального малярства Поділля / Т. Журунова // Родовід. – № 16. С. 48–56.
27. Збережені святині Соловецького монастиря: Кат. Вист. М., 2001.. № 78. С. 224–225
28. Історія української культури: У 5-ти т. – / Історія культури давнього населення України. – Т. 1. – К.: «Наукова думка», 2001.
29. Казакова Н. А., Лур'є Я. С. Антифеодальні єретичні руху на Русі XIV – поч. XVI ст. М.; Л., 1955. С. 312–313
30. Кантор А. М. Предмет и среда в живописи : проблемы взаимоотношений предметного мира и пространственной среды / А. М. Кантор. – М.: Совет, художник, 1981. 127 с.
31. Качалова І. Я., Щенникова Л. А., Маясовой Н. А. Благовіщенський собор Московського Кремля: До 500-річчя унікального пам'ятника рус. культури. М., 1990. Іл. 80–86
32. Клименко О. До питання про термін «народний примітив» / О. Клименко // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології: Примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч... : тези і резюме доповідей II Гончарівських читань. – Київ: Музей Івана Гончара ; Родовід, 1996. С. 24–26.
33. Клименко О. Український народний примітив: образні витoki, національна своєрідність / О. Клименко // Родовід. – № 16. С. 58–64.
34. Книга Паломник. Сказание мест святых в Царгороде, Антония, архиеп. Новгородского в 1200 году / Под ред. Х. Лопарева // Православный сборник. – СПб., 1889. – Т. XVII. – Вып. 3. С. 6.
35. Красилин М.М. Народные иконы: региональные особенности / М.М. Красилин // Русское народное искусство. Сообщения. 1996. – Сергиево-

- Посадский государственный исторический музей-заповедник, 1998. С. 41–53.
36. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони / Я. Креховецький. – Львів: Свічадо, 2005. 193 с.
37. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин/ Кудрявцев Е.В. – ООО "Издательство В. Шевчук", 2002. – 251 с.
38. Лазарев В.Н. Византийское и древнерусское искусство. (Статьи и материалы). Москва 1978. с. 55 -56.
39. Лєпахін В. Ікона та іконічність / В. Лєпахін. – Львів: Свічадо, 2001. 287 с.
40. Лидов А. М. Византийские иконы Синая. М.; Афины, 1999. С. 66-68. Кат. 15; С. 78–79. Кат. 20
41. Лихач Л. Ікони Шевченкового краю: альбом / Л. Лихач, М. Корнієнко. – Київ: Родовід, 2000. 231 с.
42. Личковах В. «Крин благоуханний»: сигнатура Богородиці у декоративних елементах української народної ікони / В. Личковах, О. Пономаревська // Образотворче мистецтво. – № 9. – 2009. С. 16–19.
43. Літопис Руський / Переклад з давньорус. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. С. 13
44. Мальоване дерево. Наївний живопис українського села / Л. Орел. – Київ: Родовід, 2003. 231 с.
45. Мирошников А. М. Основы трехслойного метода масляной живописи / А. М. Мирошников. – Краснодар, 2003
46. Найден О. Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору / О. Найден. – Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2009. 75 с.
47. Найден О. Образ воїна в українському фольклорі. Семантичні та образні аспекти / О. Найден. – Київ: Стилос, 2005. 260 с.

48. Найден`О. Цар-колос, лісовий цар: просторова міфологія примітиву та авангарду / О. Найден // Родовід. – № 16. С. 13–27.
49. Новійчук В. Дефініції та реальність (про деякі тенденції розвитку теорії та практики масової художньої творчості) / В. Новійчук // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології: Примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч... : тези і резюме доповідей II Гончарівських читань. – Київ: Музей Івана Гончара ; Родовід, 1996. С. 33–37.
50. Новікова К. На перехресті духу і світу. Короткий нарис про сакральний живопис України / Новікова К. – К.: Темпора, 2012. 328 с.
51. Оригінал іконописний. М., 1998. С. 8, 62
52. Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII–XV ст. / Димитрій (Ярема) Патріарх. – Львів: Друкарські куншти, 2005. 507 с.
53. Перов Н.И. Искусство в Южной России. Живопись, графика, художественная печать. Южно-русские иконы/ Н.И. Перов. – Киев, 1913. – №11–13. 84 с.
54. Подгужец З. Розмови з Єжи Новосельським про мистецтво / З. Подгужец. – Київ : Темпора, 2011. 280 с.
55. Попова Л.М. Деякі аспекти українського народного іконопису XIX ст. / Л.М. Попова // Народна творчість та етнографія. – № 2. – 1989. С. 43–47.
56. ПСРЛ. – Т. 21. С. 174
57. ПСРЛ. – Т. 21. С. 90
58. Релігієзнавчий словник / за загальною редакцією докторів філософських наук А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996. 621 с.
59. Реставрация настенной масляной живописи. В.В. Филатов М., 1995
60. Русов М.А. Поселения и постройки крестьян Полтавской губернии / М.А. Русов // Сборникъ Харьковского Историко-филологического Об-ва. – Т.ХІІІ: Труды Харьковского предв. Ком-та по устройству ХІІ археологического съезда. – Т. 2. – Харьков, 1902. С. 73–120.

61. Світ очима народних митців: Українське народне малярство XIII—XX століть. Альбом / автори-упорядники Свенціцька В.І., Откович В.П. – Київ: Мистецтво, 1991. 303 с.
62. Селівачов М. До типології регресивних і регенеративних явищ у народному мистецтві XX ст. / М. Селівачов // Тези і резюме доповідей III Гончарівських читань. – Київ : Музей Івана Гончара ; Родовід, 1998. С. 38–49.
63. Скалацький К. Народна картина та ікона Полтавщини/К. Скалацький // Родовід. – № 16. С. 43–56.
64. Скалацький К. Українське народне мистецтво на тлі проблем термінології та структур національного мистецтва / К. Скалацький // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології: Примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч... : тези і резюме доповідей II Гончарівських читань. – Київ: Музей Івана Гончара ; Родовід, 1996. С. 40–45.
65. Сланский Б. Техника живописи / Б. Сланский. – М. : Изд-во Академии художеств СССР, 1962. 380 с.
66. Сланский Б. Техника живописи / Б. Сланский. – М.: Изд-во Академии художеств СССР, 1962
67. Сланский Б. Техника живописи / Б. Сланский. – М.: Изд-во Академии художеств СССР, 1962. 380 с.
68. Станкевич М. Естетична концепція народного мистецтва / М. Станкевич // Мистецтво'06. С. 9–23.
69. Степовик Д. Іконологія й іконографія / Д. Степовик – Ів.-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 312 с.
70. Степовик Д. Історія ікони (Бердичівська чудотворна ікона Богородиці) / Д.Степовик// Символы веры. – 2009. – № 2. С. 7–11.

71. Сумцовъ Н.Ф. Очерки народного быта / Н.Ф. Сумцовъ // Сборник Харьковского историко-филологического Об-ва. – Т. XIII. – Ч. II. Харьковъ, 1902. 15 с.
72. Сумцовъ Н.Ф. Очерки народного быта / Н.Ф. Сумцовъ // Сборник Харьковского историко-филологического Об-ва. – Т. XIII. – Ч. II. Харьковъ, 1902. 497 с.
73. Таранушенко С.А. Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харкові / С.А. Таранушенко // Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. – Харків : Видавець Савчук О.О., 2011. С. 23–52., с. 24
74. Тарасов О.Ю. Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России / О.Ю. Тарасов. – Москва, 1995. 490 с.
75. Творогов О. Житие Николая // Словарь книжников и книжности. – Ленинград, 1987. – Вып. 1. С. 168.
76. Традиго А. Иконы православной церкви. Образы. Сюжеты. Символы/ А. Традиго. – Москва: Омега, 2010. 384 с.
77. Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник. – Львів: Світ, 1994. С. 179.
78. Уманцев В. Декоративно-ужиткове мистецтво: Історія українського мистецтва: в 6 т. / В. Уманцев. — Київ: Академія Наук УРСР, 1966. – Т. 4. – Кн. 1. С. 242–256.
79. ХИМИЯ В РЕСТАВРАЦИИ. СПРАВОЧНОЕ ПОСОБИЕ. М. К. Никитин, Е. П. Мельникова; Л., 1990
80. Чубинській П.П. Малоруссы Юго-Западного Края. Ч. 3 / П.П. Чубинській // Труды этнографическо-статистической экспедиции въ ЗападноРусскій Край, снаряженной Рус. Географ. Об-вом. Юго-Западный отделъ. Матеріалы и исследования. – Т. VII. – Вып. 2. – Петербургъ, 1877. С. 375–391.

81. Чуйко О. Ікони монастирського кола Прикарпаття/ О. Чуйко// Мистецтвознавство'11. С. 151–161.
82. Шероцькій Кость. История декоративного искусства Украины. Художественное убранство дома в прошлом и настоящем / Шероцькій Кость. – Киев : Искусство, 1914. 141 с.
83. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Ів.-Франківськ: Верховина, 1997. 126 с.
84. Щербаківський В. Орнаментация української хати. III том серії «Українське народне мистецтво» / В. Щербаківський. — Рим, 1980. 46 с.
85. ВОССТАНОВЛЕНИЕ УТРАЧЕННОЙ ЖИВОПИСИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru/node/119>
86. ДУБЛИРОВАНИЕ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru/node/107>
87. Иконография свт. Василия Великого: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sedmitza.ru/text/563043.html>.
88. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В КОНТЕКСТІ «ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7701-4/978-966-02-7701-4>.
89. Матеріали і техніки олійного живопису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream>.
90. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЇ В СОЦІУМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/2014-4-15.pdf>
91. Мистецтво Київської Русі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D1

- %83%D1%81%D1%96#%D0%86%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81
92. Музейное хранение станковой живописи (1976) [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://art-con.ru/node/328>.
  93. Огляд історії українського іконопису. Частина I (X-XV ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2010/698-review-of-the-history-of-ukrainian-icons-part-i.html>
  94. Основные виды разрушений произведений, причины их возникновения [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru.u7984.argon.vps-private.net/node/129>.
  95. Память праведного Симеона Богоприимца и пророчицы Анны: [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sedmitza.ru/text/565552.html>.
  96. Письман Л.З. О границах понятия примитив [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pismanlz.ru/publikacii/publikacii-1>.
  97. Проблеми збереження та захисту культурно-релігійних цінностей України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1434/>
  98. Производственный процесс дублирования складывается из двенадцати последовательных операций [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru/node/2883>
  99. Прокофьев В.Н. О трех уровнях в искусстве Нового и Новейшего времени (К проблеме примитива в изобразительном искусстве) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://es-dejavu.ru/p/Primitivism.html>
  100. ПРОЧИЕ ВИДЫ ДУБЛИРОВАНИЯ [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru/node/110>

101. Сакральне мистецтво України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrreferat.com/chapters/obrazotvorche-mistectvo/sakralne-mistetstvo-ukraini-referat.html>.
102. САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЖИВОПISУ: ВІТЧИЗНЯНА НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/viewFile/138565/135500>
103. СВЯТИЙ МИКОЛАЙ: ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІКОНОГРАФІЇ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/holidays_and_customs/58536/
104. Сумцов Н.Ф. Изъ украинской старины. Къ исторіи украинской иконописи. – Харьковъ, 1905 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=369>.
105. Сучасне сакральне мистецтво України: до питання традицій і новацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/31nov2018/16>
106. Техника реставрации картин (1948) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru.u7984.argon.vps-private.net/node/99>
107. Шелюто В. М. Проблема сакрального як естетична проблема у німецькій класичній філософії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_13/article14.pdf.
108. ОПИСАНИЕ СОХРАННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://art-con.ru/node/2866>